

روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)

نویسنده: غلامرضا محمدی مهر

ناشر: گنجینه علوم انسانی - دانش نگار

سال انتشار اثر: چاپ اول ۱۳۸۷

عبدالکریم محمد / روح انگیز طاهری

طی سال‌های دهه‌ی بیستم و همزمان با رشد علوم وفنون مختلف، کاربرد روش تحلیل محتوا گسترش چشمگیری یافت. در ابتدای قرن گذشته، تحلیل محتوا محدود به بررسی پیام‌های ارتباطی بود که در قالب مطبوعات به چاپ رسید. ولی باحضور رادیو و متعاقب آن رسانه‌ی پر قدرت تلویزیون، این روش به تدریج در تجزیه و تحلیل برنامه‌های رادیو-تلویزیون نیز کاربرد پیدا کرد. همزمان با گسترش بین‌رسانه‌ای، دامنه‌ی تحلیل محتوا از علوم ارتباطات به سایر عرصه‌های علوم اجتماعی از جمله علوم سیاسی، ادبیات، تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان‌شناسی، روان‌شناسی و روان‌کاوی نیز کشیده شد و امروز به طور گسترده در بیشتر رشته‌های علوم اجتماعی، از قابلیت این روش در شناخت و تجزیه و تحلیل ارتباطات استفاده می‌شود.

در ایران، آموزش روش تحلیل محتوا، مستقل از سایر روش‌های تحقیق، اختصاص به علوم ارتباطات دارد. در این رشته نیز، روش تحلیل محتوا، بیشتر در تجزیه و تحلیل مطبوعات کاربرد دارد و سایر وسایل ارتباط جمعی، به ویژه رادیو-تلویزیون را در برنمی‌گیرد. در سایر رشته‌های علوم اجتماعی، حتی جامعه‌شناسی، این روش در کنار سایر روش‌های تحقیق تدریس می‌شود و به همین دلیل اکثر دانشجویان در مقاطع مختلف تحصیلی، در کاربرد این روش با مشکل روبه‌رو می‌شوند؛ به ویژه اگر هدف تحقیق در پایان‌نامه‌ی تحصیلی آنها، بررسی برنامه‌های رادیو و تلویزیون باشد.

کتاب «تحلیل محتوا» از جمله کتاب‌هایی است که به دلیل اهمیت این روش در تحقیقات ارتباطی انتشار یافته است. همانطور که در مقدمه‌ی کتاب آمده است، در سال‌های اخیر، به منظور آموزش هرچه بهتر این روش و همزمان با اجرای تحقیقات، چندین کتاب و مقاله درباره‌ی روش تحلیل محتوا منتشر شده است، اما مؤلف معتقد است که هریک از این آثار با وجود داشتن ارزش

نظری و کاربردی نمی‌توانند هدایت‌گر محقق و دانشجو در اجرای تحلیل محتوای پیام‌های ارتباطی باشند. به همین دلیل نویسنده هدف از نگارش این کتاب را رفع خلاءهای موجود در این زمینه معرفی کرده است.

این کتاب به معرفی و آموزش روش تحلیل محتوا، از طراحی تا گزارش نویسی می‌پردازد. در این کتاب، فرآیند روش تحلیل محتوا یعنی طراحی طرح تحقیق، اجرا و گزارش نویسی، به شکلی منسجم و در ارتباط تنگاتنگ با یکدیگر، همراه با مثال‌های متعدد ارائه شده است. پیش از آن در فصلی جداگانه، مبانی و ویژگی‌های روش شناختی تحلیل محتوا برای کسانی که آشنایی کافی با این روش ندارند، مرور شده است.

به نوشته‌ی مؤلف، در وهله‌ی اول، کتاب حاضر برای محققان و دانشجویانی نوشته شده است که می‌خواهند به بررسی محتوای وسایل ارتباط جمعی بپردازند یا قصد دارند پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را در رشته‌ی علوم اجتماعی، به ویژه علوم ارتباطات و جامعه‌شناسی با کاربرد این روش به انجام برسانند.

کتاب تحلیل محتوا که از جنبه‌های گوناگون به توضیح روش تحلیل محتوا می‌پردازد، از چهار فصل تشکیل شده است. پس از مقدمه و پیشگفتار، مؤلف فصل اول را با عنوان «آشنایی با روش تحلیل محتوا» آغاز می‌کند که در این فصل ضمن ارائه‌ی تاریخچه‌ی تحلیل محتوا - که قرن‌ها پیش برای فهم اطلاعات مربوط به محیط زندگی به شیوه‌های مختلف به کاررفته است - به تعریف تحلیل محتوا از دیدگاه‌های مختلف می‌پردازد و سپس ویژگی‌های آن را توضیح می‌دهد. در ادامه‌ی فصل اول، به مشخص کردن کاربردهای این روش از خلال بررسی اندیشه‌های صاحب‌نظرانی چون لانسول، برلسون، اتسلندر، دکتر معتمدنژاد، دکتر ساروخانی و دیگر صاحب‌نظران می‌پردازد. در انتها ضمن صحبتی کوتاه در مورد نظریه‌ی برجسته‌سازی و نظریه کاشت - که از مهم‌ترین نظریه‌های ارتباطی هستند - با اعتقاد به اینکه تحلیل محتوا را می‌توان در تلفیق با سایر روش‌ها از جمله روش پیمایش، به منظور بررسی تأثیر پیام به کارگرفت، به معرفی انواع مطالعات تلفیقی پرداخته شده است.

در فصل دوم کتاب، با توجه به اهمیت طرح تحقیق، به چگونگی طراحی طرح تحقیق پرداخته شده است. در ابتدای فصل، مؤلف پیشنهاداتی در جهت تسریع در اجرای روش تحلیل محتوا ارائه کرده است. پس از آن به تعریف طرح تحقیق پرداخته و اجزاء و عناصر طرح تحقیق را مشخص کرده است. سپس ضمن بیان پیشینه و ضرورت اهمیت تحقیق و معرفی نظریه‌های مورد استفاده در تحلیل محتوا، به توضیح ارکان تحلیل محتوا و فرآیند جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است.

فصل سوم که به «اجرای تحقیق» اختصاص دارد، با مقدمه‌ای در مورد مراحل اجرای تحقیق آغاز می‌شود و در ادامه به توضیح هر یک از این مراحل می‌پردازد. گفتنی است مبحث «منبع استخراج متغیرها»، سرفصل فرم‌های طرح تحقیق محسوب نمی‌شود، ولی به دلیل اهمیت آن در مرحله‌ی طرح‌نویسی و مشخص ساختن متغیرها، در این فصل مورد بحث قرار گرفته است. در هر قسمت از این فصل، با ذکر مثال - های متعدد و ترسیم برگه‌ها و دستورالعمل کدگذاری، سعی شده است تا خوانندگان، اجرای هرچه سریع‌تر و آسان‌تر این روش را بیاموزند. همچنین در حد لزوم و به منظور رفع نیازهای ضروری محققان، به معرفی نرم افزار SPSS پرداخته شده است. در فصل چهارم، که «گزارش نویسی» نام دارد، چگونگی نوشتن گزارش تحقیق به روش APA که هم در مراکز علمی و دانشگاهی و هم در مراکز تحقیقاتی رایج است، توضیح داده شده است. در این فصل به نوشتن تمامی مراحل و فرآیند اجرای تحلیل محتوا از طرح مسئله تا نتایج تحقیق اشاره شده و تصویری اجمالی از کلیت تحقیق و چگونگی فصل‌بندی آن بیان شده است.

فصل آخر کتاب نیز به پیوسته‌ها اختصاص دارد که شامل آثار مرتبط با روش تحلیل محتوا به زبان فارسی و همچنین فرهنگ اصطلاحات مربوط به ساختار برنامه‌های رادیو-تلویزیونی و مطالب مطبوعات می‌باشد. به منظور آموزش هرچه بیشتر نوشتن دستورالعمل نیز دو دستورالعمل کدگذاری به انتهای این بخش پیوست شده است.